

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, Jan.- June. 2023

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2023ء، مسلسل شمارہ 15

☆ رضوان علی اعوان، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن

ETHICAL VALUES IN PUNJABI FOLKLORES**پنجابی لوک باتاں وچ اخلاقی قدراں****Abstract**

Society cant civilized and developed without moral values like justice, Kindness, truthfulness, loyalty, generosity and tolerance, Respecting poors, fulfilling needs of needy pepole, hounring women and elders, these are universal ethical rules for a civilized society. Folk and classic literature of Punjabi teach his taught all golden rules for their moral sublimation. Folklores are not just tools of entertainment but they develop nations through their story, characters, dialogues and moral values how folklores of Punjabi language develop moral values in society. ancestors by retelling folklores to children not only provide entertainment as well as polish their ethical behavior.

Keywords: Civilized Society, Ethical Values,

☆ پی ایچ۔ ڈی پنجابی ریسرچ سکالر، پنجاب یونیورسٹی، لاہور
☆ ڈائریکٹر انسٹی ٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز یونیورسٹی آف دی پنجاب، لاہور

Folk lores, Punjabi, story

مہذب معاشرے اپنی اخلاقی قدراں توں پچھانے جاندے نیں۔ سچ، انصاف، احسان، سخاوت، ہمدردی، حسن سلوک تے برداشت اوہ اخلاقی قدراں نے جیہناں توں بغیر معاشرہ مہذب تے ترقی یافتہ نہیں ہو سکدا۔ غریباں، مسکیناں دے کم آؤنا، بھگھیاں نوں کھوانا، لوڑ ونداں دیاں لوڑاں پوریاں کرنا، زنانیاں، بزرگاں دی آدر، بھاء کرنا، بالاں نال پیار، بیماراں دا علاج، یتیمیاں دے سرتے ہتھ رکھنا، مہذب معاشرے دا ہر جی اپنا فرض سمجھدا اے۔ دنیا دا ہر مذہب اخلاق دا درس دیندا اے کسے مذہب دا چنگا پیر و کاربنن واسطے سب توں پہلاں اخلاق چنگا کرن دی لوڑ ہوندی اے۔ دنیا دے ہر ادب و انگ پنجابی ادب وچ دی اخلاقیات نوں بنیاد دی حیثیت حاصل اے۔ پنجابی دے پہلے شاعر فرید الدین مسعود گنج شکر تے پہلے نثر نگار نوشہ گنج بخش دیاں لکھتاں وچ اخلاقیات دا موضوع اگھڑواں اے۔ تخلیقی ادب توں پہلاں پنجابی لوک ادب اخلاقیات دا پرچارک سی۔ لوک ادب، خاص کر کے لوک باتاں گھراں دے بزرگاں ولوں بالاں نوں اوہناں دی اخلاقی تربیت لئی باقاعدگی نال سنائیاں جانیاں سن۔ رات پیندیاں ای سارے بال گھر دے بزرگاں دوالے باتاں سنن لئی اکٹھے ہو جاندے۔ باتاں راہیں بالاں وچ سچ بولن، اک دو بے نال پیار کرن، رل مل رہن، انصاف کرن، ڈکھ درد سا نچھا کرن، وڈیاں دی عزت کرن، یتیمیاں مسکیناں نال پیار نال پیش آؤن ورگے جذبے اگھیرے جاندے۔ لوک ادب پڑھو پڑھی سانھیا جاندا اے انج ای لوک بات وی اے۔ لوک ادب وڈی اصطلاح اے جیہڑی شاعری تے نثر دیاں ساریاں صنفیاں نوں کلاوے وچ سمولیندی اے۔ پلاک ڈکشنری وچ لوک کہانی بارے درج اے:

”لوک کہانی: اوہ کہانی جیہڑی لوکائی وچ عام ہووے پر اوہدے لکھاری دا

کسے نوں پتانہ ہووے“۔ (1)

جدوں لوک بات نوں لوکائی داسا نچھا اچیت کہندے ہاں تے اوس سمے ویلے دی کوئی قید نہیں ہوندی۔ لوک بات سمے دی قید توں آزاد ہوندی اے۔ لوک بات سماں اے، لوک بات کسے وی سمے وچ نہیں ہوندی۔ قصے، کہانیاں تے باتاں ویلے وچ ہو کے وی ویلے توں باہر نیں۔ قصیاں کہانیاں دا پڑھو پڑھی ٹورا ایہناں دے پسار نوں نت ودھاندا اے۔ جیویں جیویں وسیب اُنتی (ارتقاء) دے پڑا پڑا اگا نہہ ودھدا اے انج ای وسیب دی لوکائی دی سوچ

وی اگانہہ ودھدی اے۔ ایہہ اُنٹی دے ٹورے سمجھن دا ڈھواے۔ جے نہ ہووے تاں سوچ وی نہ ہووے۔ لوک بات تے لوک سوچ آپس وچ ڈولا سا نگا رکھدے نیں۔ ایہناں وچ آپسی دان پردان اے جیہڑا دوہاں نوں اگانہہ ٹوردا اے۔ جیہڑے وسیباں وچ لوک ادب دارس سک و نچے اوہیاں تے جڑوں سک جانڈے نیں یاں غلام ہو جانڈے نیں۔ وسیب دے رُکھ دی جڑ لوک ادب اے۔ لوک ادب وسیب دیاں اخلاقی، مذہبی، معاشی تے وسیبی قدراں دا گھاڑو اے۔ قومی انگریزی اُردو لغت وچ ”لوک کہانی“ Folklore دا لفظ ورتیا گیا اے:

”داستانیں جو لوگوں تک زبانی اور نسل در نسل منتقل ہوتی چلی آئیں۔“ (2)

لوک بات رجھوں لوک کہانی دے معنیاں نوں شفیع عقیل انج و ستھاریا اے:

”یہ کسی آدمی کی تخلیق نہیں ہوتی بلکہ نسل در نسل سفر کرتے ہوئے ہم تک

پہنچتی ہے اور اس میں وقت کے ساتھ ساتھ اضافہ اور کمی ہوتی رہتی ہے اسی

لیے ایک ہی کہانی کے مختلف روپ ملتے ہیں۔“ (3)

لوک باتاں دا کمال اے کہ حیاتی دے گوڑھے فلسفے سادہ زبان وچ سمجھاندے نیں۔ کچے ذہن دے جی بالاں دے ذہن خشک فلسفیاں نوں قبول کرن وچ کمزور ہوندے نیں۔ لوک باتاں خشک فلسفیاں دیاں گنجھلاں وچ پئے بناء رواں روی بالاں نوں جیون جاچ سکھا دیندیاں نیں۔ دلچسپی نوں باقی رکھن وچ کہانیاں دا تمثیلی ڈھنگ وی اہم اے۔ بال لوک باتاں دے جنوراں، جتاں تے پریاں نوں اپنے ورگیاں گلاں کردے ویکھدے تے تمثیل وچوں اپنا آپ لہسن دی کوشش کردے نیں۔ ایہہ کوشش اوہناں دے اخلاق تے مثبت اثر پاؤندی اے۔ ہر بال گل دے اوس پاتر نال ہمدردی رکھدا اے جیہڑا ہیرو ہووے۔ بال بات دے ہیرو نوں اپنا آئیڈیل سمجھ کے اوہدیاں آدرشاں نوں وی اپناؤن دی شعوری کوشش کردا اے۔ اک ہور تھاں انج بیان کیتا اے:

”یہ کہانیاں کسی ایک ذہن یا ایک آدمی کی تخلیق نہیں ہوتیں بلکہ ان کی تشکیل

و ترتیب اور تصنیف و تالیف میں مختلف ادوار اور کئی ایک زمانوں کے لوگوں

کے ذہنوں نے اجتماعی طور پر حصہ لیا ہے۔“ (4)

نفسیاتی رجھوں ”لوک بات“ وسیب دا سا نچھا اچیت (اجتماعی لاشعور) اے۔ لوک بات نوں جان کے

پورے وسیب دے انساناں دی سوچ نوں جانیا جاسکدا اے۔ ایہ اجتماعی لاشعور لوکائی دیاں سدھراں، اُمنگاں، گھوللاں، جتاں، ہاراں، مذہب، فلسفہ، سائنس، فنون لطیفہ، معیشت، سیاست تے ہور شیواں نال رل کے اُسردا اے۔ ساریاں شیواں لوکائی دے اچیت (لاشعور) وچ جُودیاں رہندیاں نیں۔ کئی وار اچیت وچ لگے سچ نوں بیان اُپر سرکاری پابندیاں لگ جاندیاں نیں۔ ایسے دور وچ لوکائی اجیہاں سوچاں نوں (Indirect) طریقے رچھوں لوک بات راہیں اُلک کے اپنے من دا بھار ہولا کردی اے اجیہاں سچائیاں لوک باتاں وچ رمزیاں دے روپ وچ تے لوکائی دیاں سونہیاں یاداں مثبت پاتراں دے روپ وچ ظاہر ہوندیاں نیں۔ کوجھیاں یاداں لوک بات وچ منفی پاتراں دے کُروپ وچ دسدیاں نیں۔ نال لوک ریتی سیاست تے اوہدے ہیرواتے وِلن لوک بات وچ اک دو جے نال بھڑدے تے اک دو جے دی سیاست دا توڑ کردے دسدے نیں مثلاً دُلابھٹی تے اکبر، پورس تے سکندر مقدونی، نانک تے بابر، رائے احمد خاں کھل تے برکلی، جمیل پھٹتا تے اکبر، سرمد شہید تے اورنگزیب، پُورن بھگت تے راجا سلوان وغیرہ ایسے کردار حقیقی ہو کے وی خیالی روپ دھار گئے ہن خیالی ہوون دے باوجود وی حقیقی ہن۔ ایہ پاتر لوک باتاں دا اٹوٹ انگ بن کے لوکائی دے چیت اچیت وچ سما گئے۔ لوک باتاں راہیں ایہناں دی دکھ بدل گئی۔ جدوں لوک باتاں نوں گھوکھدیاں پاتراں دیاں بولاں وچوں اوس سے دی لوکائی دیاں واجاں سُنندیاں نیں۔ سے دی لوکائی دیاں منگاں منگاں پُورن لئی جتن کریندی سی لوکائی نوں ایہناں جتناں تے ہلا شیری دیون تے اپنیاں سیدھاں تے قائم رکھن لئی آگواں گانہہ ہوئے آگواں لوکائی دیاں لوڑاں تے منگاں نوں پُورن لئی نوں راہ روشن کیتے ساریاں بھیداں دا جواب لوک باتاں توں لبھدا اے۔

تمثیلی گل ریاض احمد شاد ہوراں دی کتاب ”باتاں“ وچ پرایا کچھ دے سرناویں پچھپی۔ انکی جیہی لوک بات وچ بالاں نوں چڑی تے کاں دی کہانی راہیں جیون دا بہترین گرسکھایا گیا اے۔ چڑی تے کاں رل کے کھڑی پکائی جد کھڑی پک گئی تے چڑی دے دل وچ بے ایمانی آگئی اوس ساری کھڑی کھاوون لئی کاں نوں آکھیا تے کاں نوں پانی لین گھلیا جدوں کاں پانی لین گیا تے پچھوں چڑی ساری کھڑی کھا کے ہانڈی مودھی ماردتی۔ جدوں کاں پانی لے کے آیتے کیہ ویکھیا کہ ہر پاسے سواہ کھلری سی، ہانڈی مودھی، تھالی وچ وٹھاں تے ڈوئی اُتے پیشاب کیتا ہو یا، کاں ایدھر اودھر ویکھیا پر چڑی کتے نہ لہی۔ ایس حصے وچ چڑی دی بے ایمانی دی گئی کہ کیوں اوہ کاں نوں پانی لین گھل کے

ساری کھچڑی آپ کھاگئی۔ بات دے اگلے حصے وچ چڑی نوں بے ایمانی دی سزا ملی چڑی چکی دے گنڈ تھلے سنگھ کے بیٹھی سی۔ کاں نے چرنے دا تکلا لے کے اوہنوں اگ اُتے تیا۔ تکلا جدوں لال سوہا ہو گیا تاں کاں نے چڑی دے پوٹے نوں لا دتا۔ چڑی چیر کاں مارن لگی:

”کاں چڑی دی بے ایمانی دی سزا اس دے پوٹے تے گرم گرم تکلا لاکے
دتی تے جدوں چڑی پیڑ نال چھیں چھیں کر دی اے تے اگوں اوہنوں ایہہ
سنن نوں ملد اے کہ ”توں کیوں پرایا کھچڑ کھا ہدا“۔ (5)

پرایا کھچڑ لوک بات راہیں ایمانداری دا سبق اے جدوں کوئی وعدہ خلافی یاں بے ایمانی کرے تے اُس نوں
کیتے دی سزا ملدی اے۔ کدی وی کسے دے حصے تے مل نہیں مارنی چاہیدی۔ ”کاں تے لالی“ دی بات وی اجیہی
بات دسدی اے جس وچ کاں تے لالی رل کے واہی نیجی کیتی اوہناں وچکار طے سی کہ وڑی کرینے اکٹھے واہی نیجی
کرن کے فصل پکن تے ادھو ادھ کر لین گے زمین تیار کرن توں لے کے فصل دے پکن تے وڈھن تیکر جدوں وی لالی
کاں نوں کم کرن دا آکھنا اوہنے اگوں اکوای جواب دینا:

سونے دی چنچ کڈھا وناں

پیریں مو جے پا وناں

ٹھم ٹھم کریندا آ وناں

لالی وچاری اگلی ای کم کرن چلی جاندی۔ سیالے دیاں راتاں تے ہنالا دیاں دھپاں سرتے جھل جھل
کے واہی نیجی داسارا کم اکلیاں ای توڑ چاڑھیا۔ انجے زمین تیار کرن، فصل بچن، پانی لان تے فصل پکن تے وڈھن
تیکر کاں اک وار وی لالی دے نال نہ گیا پر جدوں فصل پک کے تیار ہو گئی کاں ہوری ٹھم ٹھم کریندا اپنا حصہ وٹدا ون
آگئے۔ اک پاسے داناں دی ڈھیری لادتی تے دوجے پاسے بھودی۔ کاں نے داناں دی ڈھیری اُتے مل مارلی لالی
نوں بھودی ڈھیری چاء دتی۔ لالی وچاری ماڑی ہون کر کے کجھ نہ کہہ سکی۔ کیوں کاں نے لالی نال وعدہ خلافی تے
بے ایمانی کر دیاں اُس دی کرن تے مل مارلی۔ اس طرحاں بات دے جوڑن ہاراں دوجیاں دے حصے تے مل مارن
نوں بھیڑا کم دسیا تے بات نوں اگے ٹور دیاں دسیا اے:

”ایسے نوں اک وڈا جھکھڑ جھلیا وڈے وڈے گڑے پین لگ پئے۔ لالی
 آپنی بھودی ڈھیری وچ جا لکی، کاں دانیاں دی ڈھیری مل کے بیٹھا رہیا،
 گڑیاں پاروں کاں ہوری دانیاں دی ڈھیری اُتے بیٹھے اللہ نوں پیارے
 ہو گئے۔ لالی آپنی بھودی ڈھیری وچ لکی ہون پاروں بچ گئی۔“ (6)

گڑیاں پاروں کاں دی موت بارے دسیا گیا اے جدوں دو جیاں دی کرنی تے مل مار لیئے تے فیر اس دی
 سزاوی ضرور ملدی اے۔ ایسے طرحاں دی اک ہور کہانی ”ہک آئی تے ہک گئی“ اتیا ز سرور دی کتاب ”لوک
 کہانیاں“ وچ چھپی۔ لوک بات اسانوں خود غرض تے ظالم زمیندار دی کہانی دسدی اے جس کول پنڈ والیاں دیاں
 زمیناں گھنسن۔ مینہ نہ ہون پاروں سارے علاقے وچ قحط پے گیا۔ کھاون واسطے کجھ نہ لہھے۔ بات وچ لوکاں تے
 زمیندار دے حالات انج دے گئے پاسے تے ہک ڈنگ لگھانا اوکھا ہاتے دوئے پاسے زمیندار دے گدام دے گدام
 انک نال بھرے ہوئے سن۔ دسیا گیا اے کہ قحط پاروں لوک بھکھ نال مر رہے سن تے زمیندار سب دی کرنی تے مل مار
 کے بیٹھاسی جدوں کوئی ماڑا غریب مجبور ہو کے زمیندار دی حویلی جاندا تے زمیندار اس دی مدد کرن دی تھاں اُلٹا اس
 تے ظلم کردا زمیندار پہلاں تے اپنیاں لمیاں لمیاں مچھاں تے اپنیاں اُنگلاں نال استری پھیر داتے مڑ شوکنا شروع
 کردیندا۔ ٹھڈیاں نال کھور کرداتے باہر سٹو اچھڈ دا۔ اک پاسے پورا پنڈ بھکھ نال مر رہیاسی تے دوجے پاسے زمیندار
 دے گودام بھرے ہوئے سن۔ گوداماں وچ ییا اناج وی پنڈ والیاں دی کمائی سی جس تے اوہ مل ماری بیٹھاسی۔ جدوں
 ظلم دی اخیر ہو گئی تے فیر انج ہو یاپی:

”خوراک لبھدے لبھاندیاں پنچھیاں دا ہک ٹولہ اوس پنڈ آیا تے اوس
 زمیندار دے گداماں اُتے نظر چاء رکھی۔ مڑ کیہ ہائی، اوہناں او تھے ای
 ڈیرے لالئے۔ نلے نلے کھپے ہن جیہڑے ہوالئی رکھی چھوڑے ہن۔
 چڑیاں نوں راہ لبھن دی دیر ہائی، ہک آئی ہک گئی، ہک آئی تے ہک گئی، کجھ
 دیہاڑ گمروں گدام بھاں بھاں کرن لگ پیا۔“ (7)

پنچھیاں دا اُس زمیندار دے گودام ول آنا تے دانہ دانہ کر کے سارا گودام خالی کرنا اصل وچ کیسے دی سزا

سی۔ جو اوہ پنڈ والیاں تے ظلم کر رہیا سی اللہ تعالیٰ اُس دے گودام تے پنچھی گھل کے اوہدا گودام خالی کروا کے دسیا کہ ہر ظلم تے برے کم دا انجام بھیڑا ہوندا اے۔ کہانی کھوہ کھس تے ذخیرہ اندوزی توں روکن دے نال نال لوکاں نال پیار، محبت تے ہمدردی داسبق اے۔ اج کل فلم تے ٹی وی راہیں معاشرے وچ پائیاں جان والیاں برائیاں نوں اڈواڈ پروگراماں تے ڈرامیاں راہیں اچار یا جاندا اے۔ فلم تے ٹی وی دی ایجاد توں پہلاں ایہہ کم لوک باتاں راہیں کیتا جاندا سی۔ معین نظامی اپنی سوڈھی کتاب سفید پرندہ دے دیباچے وچ لکھدے نیں کہ:

”لوک کہانیوں کے سرچشمے سے عالمی اساطیر مذاہب و روحانیت اور شعرو ادب بھی جی بھر کے سیراب ہوئے۔ لوک کہانیاں خوب پھولیں پھلیں اور وقت گزرنے کے ساتھ ساتھ ان میں طرح طرح کی مہارتیں بہ روئے کار لائیں گئیں۔ افسانہ، ناول، ڈرامہ، داستانی مشنویاں اور دورِ جدید کی کارٹون فلمیں اور ویڈیو گیمز انہی کی ترقی یافتہ صورتیں ہیں۔“ (8)

لوک کہانیاں نوں صرف خیالی تے فرضی قصے کہانیاں آکھ کے نظر انداز نہیں کیتا جاسکدا۔ موضوع تے نوعیت پاروں کدھرے تے ایہناں لوک باتاں وچ عام لوکاں دا جیوندا جاگدا جیون ملدا اے۔ کدھرے ایہ تخنیل داروپ دھار لیندیاں نیں۔ جتھے لوک کہانیاں وچ دیو، دیونیاں تے جن پریاں غیر عقلی تے غیر شعوری کم کردے دسدے نیں او تھے ای ایہناں لوک باتاں وچ جٹ پیلیاں وچ ہل واہندے، جٹیاں اوہناں مگر روٹیاں لے جانداں، بادشاہ اپنے مخلاں وچ انصاف تے ظلم کردے، صوفی تے درویش دین دی تبلیغ کرن دے نال لوکاں دیاں آساں، مراداں پوریاں کردے، رزق دی بھال وچ گھرو ملے پینڈے کچھدے، متریاں ماواں ظلم کر دیاں، ٹھگ ٹھگیاں مار دے چور چوریاں کردے، شہزادے حکومت تے طاقت لئی جنگاں لڑدے ماواں اولاد لئی قربانیاں دیندیاں، کچھو پشواناں نال وفاداریاں نبھاندے ملدے نیں۔ ایہناں سچائیاں تے حقیقتاں نوں ویکھدیاں لوک ادب نوں فوک سائنس دے کھیتر شامل کیتا گیا کوئی وی لوک بات سیانف یا اخلاقیات توں وانجھی نہیں ایہہ اخلاقی قدراں نہ صرف معاشرے وچ بہتری لیاؤندیاں نیں سگوں لوک باتاں دے جوڑن ہاراں دی ذہنی اُچھ تے اخلاقی شعور دیاں وی عکاس نیں۔

حوالے

- 1- صغریٰ صدف، ڈاکٹر، پلاک ڈکشنری، لاہور: پنجاب انسٹی ٹیوٹ آف لینگویج آرٹ اینڈ کلچر، 2018ء، ص 5442
- 2- جمیل جالبی، ڈاکٹر، قومی انگریزی اُردو لغت، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1992ء، ص 771
- 3- شفیع عقیل، پاکستان کی لوک داستانیں، اسلام آباد: نیشنل بک فاؤنڈیشن، 1995ء، ص 04
- 4- شفیع عقیل، جاپان کی عوامی کہانیاں، لاہور: فلشن ہاؤس، 1995ء، ص 08
- 5- ریاض احمد شاد، باتاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1980ء، ص 18
- 6- ریاض احمد شاد، باتاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1980ء، ص 22
- 7- امتیاز سرور، لوک کہانیاں، لاہور: الحمد پبلی کیشنز، 1997ء، ص 33
- 8- معین نظامی، پروفیسر، ڈاکٹر، سفید پرندہ ایرانی لوک کہانیاں، لاہور: ادارہ فروغ اُردو، 2018ء، ص 8